

KRIJGSGEWELD EN KOLONIE
Opkomst en ondergang van
Nederland als koloniale mogendheid
1816–2010

PETRA GROEN
ANITA VAN DISSEL
MARK LODERICHS
RÉMY LIMPACH
THIJS BROCADES ZAALBERG

BOOM
AMSTERDAM

KERNREDACTIE

Prof. dr. H. Amersfoort
Dr. A.M.C. van Dissel
Prof. dr. P.M.H. Groen
Prof. dr. J. Hoffenaar
Prof. dr. W. Klinkert
Prof. dr. B. Schoenmaker

DEEL 1

De Tachtigjarige Oorlog
Van opstand naar geregelde oorlog
1568–1648

DEEL 2

Krijgsmacht en handelsgeest
Om het machtsevenwicht in Europa
1648–1813

DEEL 3

De verdediging van Nederland
Een kleine krijgsmacht tussen grote mogendheden
1814–1949

DEEL 4

In geallieerd verband
Koude Oorlog en wereldwijde inzet
1949–2014

DEEL 5

Oorlogen overzee
Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa
1595–1814

DEEL 6

Krijgsgeweld en kolonie
Opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid
1816–2010

BEELDREDACTIE Ellen Klinkers

CARTOGRAFIE Erik van Oosten

BOEKVERZORGING René van der Vooren

ISBN 978 90 2443 895 2 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets van deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

AFBEELDINGEN STOFOMSLAG Voorzijde: Nederlandse troepen in gevecht met Molukkers op Saparua in 1817. Zie hoofdstuk 2, p. 32.
Rug: Javaanse KNIL-militair, Batavia. Foto, ca. 1870. Ingekleurd door Erik van Oosten (NIMH) op aanwijzingen van Marc Lohnstein. Zie verder hoofdstuk 8, p. 227.

AFBEELDINGEN SCHUTBLADEN

- Voor: Kaart van de Indonesische archipel, samengesteld uit vier losse delen. Behoort bij de nota van de vice-voorzitter van de Raad van Nederlands-Indië, A. Prins, over Nederlands volkenrechtelijke positie en aanspraken in de Indonesische archipel, 18 maart 1858. Ook de inkleuring komt uit Prins' koker. Rood = Rechtstreeks Nederlands bestuur. Blauw = Nominaal Nederlands gezag. Groen = Bondgenootschappelijke verhouding. Geel = Handels- en/of vriendschapsverdrag. Ongekleurd = Geen politiek cont(r)act. Tekening, W. Beyerinck, J.M. Bruyn en J.F.W.A. Essers en gelithografeerd door F.J. Ensink, 1847. Samengevoegd en van een legenda voorzien door Erik van Oosten (NIMH).
- Achter: Kaart van Suriname, de Nederlandse Caribische eilanden en de kust van Guinea (het huidige Ghana). Tekening, E. de Geest, 1862.

Inhoud

Voorwoord 11

Inleiding 13

1 *Een nieuwe koloniale mogendheid* 19

PETRA GROEN

DEEL I

De verovering van de Indonesische archipel

2 *Terugkeer naar de Indonesische archipel 1816–1830* 27

PETRA GROEN & MARK LODERICHIS

Inleiding 27

Erfenis, overname en afbakening 27

Invechten 34

De geest van de Javaan is tegen ons: de Javaoorlog 45

– *Collaboratie* 49

– *Militaire dwang* 52

– *Consolidatie* 56

Conclusie 58

3 *Schoorvoetend imperialisme 1830–1873* 61

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 61

Om een tweede Java 61

Tussen onthouding en expansie 69

Imponeren en annexeren 75

– *Imponeren: van Bali tot Asahan* 76

– *Annexeren: van kongsì tot sultanaat* 81

De onregelde strijd tegen zeevolken en zeerovers 87

Conclusie 95

4 *De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873–1914* 97

PETRA GROEN & THIJS BROCADES ZAALBERG

- Inleiding 97
- Oorlog en vrede 99
- Boksbal 109
- Een nieuwe Atjehstrategie 115
- De strategie ontspoot 122
- Vrees en vertrouwen 129
- Conclusie 132

5 *Koortsachtig imperialisme 1894–1914* 135

PETRA GROEN

- Inleiding 135
- Van onthouding tot modern imperialisme 135
- Wapens in de strijd 142
- De Atjehstrategie en de Buitengewesten 146
 - Variaties op een strategie 147
 - Militair bestuur 154
- Uitzonderingen 155
- Conclusie 158

6 *Een staat van angst 1910–1941* 161

PETRA GROEN

- Inleiding 161
- Leger of politie 162
- Het leger als koloniale ordebewaarder 166
- Conclusie 169

7 *Militaire instrumenten van de koloniale macht 1816–1941* 171

MARK LODERICHES & ANITA VAN DISSEL

- Inleiding 171
- Leger 172
 - Organisatie 172
 - Personeel 177
 - Werving van Europeanen* 177
 - Werving van Indonesiërs* 180
 - Indonesische hulptroepen* 183
 - Dragers en dwangarbeiders* 184
 - Bewapening 186
- Marine 187
 - Staatsmarine of regionale zeemacht 187
 - Opvarenden 194
 - Europees kader* 194
 - Indonesische schepelingen* 196
 - Ziekten* 197
 - Modernisering van de scheepsmacht 198
 - Marine-etablisementen en stationsplaatsen 201
- Conclusie 204

8 *De wereld van de militair 1816–1941* 207

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 207

De Indische tactiek van het KNIL 208

Militaire ethiek en extreem geweld 213

De Indische doctrine en militaire ethiek bij de Koninklijke Marine 217

Het beeld van de vijand 221

Eenheid en verscheidenheid 225

Een verdeelde scheepsgemeenschap 233

Paria 239

Conclusie 245

DEEL II

De ondergang van Nederlands-Indië

9 *De externe verdediging van de koloniale staat 1816–1941* 249

MARK LODERICH'S

Inleiding 249

Onder een Britse paraplu 1816–1914 250

Maritieme verdediging 255

Koloniaal probleem 1914–1927 258

Washington en de Defensiegrondslagen 261

Afbraak en opbouw 1927–1941 263

Conclusie 271

10 *Invasie, bezetting en herovering 1941–1945* 273

MARK LODERICH'S

Inleiding 273

De Amerikaanse oorlogsplannen 275

De Britse oorlogsplannen 276

De oorlogsplannen van Japan 278

De Maleise barrière 281

Strijd om de archipel 286

– De strijd om de Buitengewesten 286

– De Slag in de Javazee 288

– De weg naar Kalijati 290

Krijgsgevangenen onder Japans bewind 295

– Indonesische militairen van het KNIL 295

– Nederlandse militairen van het KNIL en de KM 296

Terug naar Nederlands-Indië 300

– Strategie en acties 300

– Plannen 304

Conclusie 307

II De oorlog met de Republiek Indonesië 1945–1950/1962 309

RÉMY LIMPACH & PETRA GROEN

Inleiding 309

Revolutie, strijd en onderhandelingen 310

– Merdeka-Bersiap 310

– Oorlog om de bruggenhoofden 313

– Onderhandelingsresultaten 316

De uitbraak uit de bruggenhoofden 318

– Het gevecht om het bestand en verdrag 318

– De Eerste Politionele Actie – *Agresi Militer Belanda I* 322

Guerrilla en contraguerrilla 325

– Via Renville naar Yogyakarta 325

– De contraguerrilla-aanpak 327

Operatie *Kraai*: verharding en intensivering 336

– Operatie *Kraai* 336

– Contraguerrilla: déjà vu 339

De kwestie Nieuw-Guinea 1950–1962 344

Conclusie 348

12 De krijgsmacht overzee 1945–1950/1962 351

RÉMY LIMPACH

Inleiding 351

De oorlogsvrijwilligers van de KL 351

De dienstplichtigen van de KL 356

Ondersteunende wapens en diensten van KL en KNIL 359

Het KNIL 361

De opheffing van het KNIL 368

De Koninklijke Marine 372

De krijgsmacht voor Nieuw-Guinea 374

Conclusie 377

Intermezzo

De Nederlandse bezittingen op de Kust van Guinea 1814–1872 379

TICO ONDERWATER

De Nederlandse militaire aanwezigheid 380

Militair optreden 382

DEEL III

*Suriname en de Nederlandse Antillen:
consolidatie en verdediging 1816–1975/2010*

13 *Nederlands militair optreden in Suriname
en de Antillen 1816–1940* 387

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 387

Het militaire optreden in Suriname 389

– Vriend of vijand 389

– De krijgsmacht als plantagewacht 393

– De defensie van een verliespost 404

– Militaire bijstand 406

Het militaire optreden op en rond de Antillen 410

– Verdediging, kaapvaart en vlagvertoon 410

– Burenruzies 414

– Onderhuidse spanningen 417

– Olie, orde en rust 420

Conclusie 423

14 *Leger en vloot in Suriname en de Antillen 1816–1940* 425

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 425

De troepenmacht in Suriname en de Antillen 425

– Sterkte, opbouw en organisatie 425

– Samenstelling en werving van de garnizoenen 431

– Versterkingen en bewapening 435

– Een eigen wereld, een eigen cultuur 439

De zeemacht op de Antillen en in Suriname 442

– Organisatie 442

– Schepen 444

– Opvarenden 445

– Dienst in de Caribische wateren 447

Conclusie 447

15 *Oorlog en autonomie 1940–1954* 451

PETRA GROEN & ANITA VAN DISSEL

Inleiding 451

Oorlogsjaren 451

– Mobilisatie 451

– Staat van beleg 452

– Oorlog in het Caribisch gebied 456

Oorlogsorganisatie: mensen en middelen 458

– Militaire mankracht 458

– Materieel 464

Dekolonisatie en autonomie 467

– Defensie in een veranderde wereld 1945–1954 467

– Van noodverbanden naar defensieplannen 469

Conclusie 472

16 *Postkoloniale koerswijzigingen 1954–1975/2010* 473

ANITA VAN DISSEL & PETRA GROEN

Inleiding 473

Militaire inzet in Suriname 1954–1975 473

– Grenzen aan de bijstand 473

– De Troepenmacht in Suriname: mensen en middelen 477

Militaire inzet op en rond de Nederlandse Caribische eilanden 1954–2010 482

– Oude taken, revolutie en revolte 482

– Een nieuwe taak: maritieme drugsbestrijding 485

– Antilliaans-Nederlandse civiel-militaire samenwerking 489

Militaire middelen 490

– Inzet van Antillianen 490

– Van marinemonopolie naar een heterogene krijgsmacht 492

Conclusie 495

Slotbeschouwing 497

Militair geweld en de koloniale staat 497

Nederlands koloniale oorlogen en oorlogvoering 501

Een pantser van zelfbedrog 505

Bijlage 509

Lijst van gebruikte afkortingen in nawerk 514

Noten 516

Noten kaderteksten 574

Noten tabellen en grafieken 578

Bronnen & literatuur 582

Lijst van tabellen en grafieken 623

Lijst van kaarten 624

Register 625

Over de auteurs 643

Illustratieverantwoording 644

Voorwoord

Krijgsgeweld en kolonie is het vierde deel dat verschijnt in de serie *Militaire Geschiedenis van Nederland*. Eerder verschenen delen over de Tachtigjarige Oorlog, over de opkomst en ondergang van de Nederlandse Republiek als grote Europese mogendheid in de zeventiende en achttiende eeuw (*Krijgsmacht en handelsgeest*) en over de Nederlandse koloniale militaire geschiedenis tot 1814 (*Oorlogen overzee*). De focus van deze serie is het militaire optreden van de Nederlandse krijgsmacht. Wat waren haar doelen en middelen, wat waren de ontwikkelingen en karakteristieken van haar optreden en hoe verhoudt zich dit tot de bredere politieke, economische, sociale en culturele geschiedenis van Nederland. Juist door de inbedding in de algemene geschiedenis van Nederland moet deze militaire geschiedschrijving meer bieden dan de oude *histoire de bataille*.

De algemene thema's lopen als een rode draad door de gehele serie, maar krijgen in ieder deel een eigen invulling, naar gelang de specifieke, tijdgebonden maatschappelijke ontwikkelingen. Zo stond in *Oorlogen overzee* het militaire optreden van de twee vroegmoderne Nederlandse handelscompagnieën centraal, de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de West-Indische Compagnie. In *Krijgsgeweld en kolonie* gaat het om de militaire inspanningen van de Nederlandse staat overzee. Hoe veroverde, consolideerde en verdedigde de militaire macht van die staat het koloniale imperium? Anders dan ten tijde van de handelscompagnieën, die het voornamelijk te doen was om een handelsimperium, richtte Nederlands koloniale project zich in de negentiende en twintigste eeuw op koloniale staatsvorming. Welk militair fundament lag daaraan ten grondslag? Hoe voerde de koloniale staat oorlog? Wat waren de kenmerken ofwel de eigenaardigheden van het militaire optreden overzee? Welke verschillen zijn hierbij te signaleren tussen het rijk in Zuidoost-Azië en dat in het Caribisch gebied?

Dergelijke vragen waren in 2006, toen het eerste plan voor dit deel op papier werd gezet, geen onderdeel van een groter maatschappelijk en historisch debat. De laatste jaren wordt er echter wel — en soms op felle toon — een debat over het koloniale verleden van Nederland gevoerd. Deze studie kan daaraan, zo hopen wij, de nodige verdieping bieden. Evenals

de andere delen uit de serie is zij namelijk niet alleen bedoeld voor militair-historici en defensiespecialisten, maar ook voor historici, geschiedenisdocenten en -studenten in het algemeen en voor iedereen die geïnteresseerd is in Nederlands militaire — en in dit geval ook koloniale — verleden.

Krijgsgeweld en kolonie heeft een lange geschiedenis. Velen hebben er in verschillende vorm een bijdrage aan geleverd. Als eerste moet genoemd worden dr. Ellen Klinkers. Zij tekende voor de beeldresearch waarmee een uitgave in deze serie valt of staat. Tevens bekritiseerde zij als Suriname-specialist de hoofdstukken over de militaire geschiedenis van Suriname en de Antillen. Het hele manuscript werd, tot tweemaal toe, van kritisch en opbouwend commentaar voorzien door koloniaal historicus bij uitstek, dr. Elsbeth Locher-Scholten. Drs. Marc Lohnstein, assistent-conservator van Museum Bronbeek, was onvermoeibaar om de lacunes in onze militair-technische kennis op te vullen. NIMH-collega Maaïke van der Kloet MA heeft regelmatig en blijmoedig bijgesprongen als onderzoeksassistent. Tico Onderwater MA schreef de uitvoerige kadertekst over de Nederlandse militaire presentie op de West-Afrikaanse Goudkust in de negentiende eeuw. Daarnaast konden we terugvallen op de gespecialiseerde kennis van dr. Leo van Bergen, prof. dr. Ulbe Bosma, dr. Wim Dechering, Azarja Harmanny MA, dr. Jurriën de Jong, dr. Stan Meuwese, John Klein Nagelvoort, drs. Harm Stevens, dr. Elly Touwen-Bouwsma, drs. Pauljac Verhoeven en Esther Zwinkels MA. Ook op medewerkers van musea en archieven deden wij nooit tevergeefs een beroep. Een boek als dit kan niet gelezen worden zonder kaarten. Erik van Oosten tekende hiervoor. De redactie van dit deel was in de vertrouwde handen van drs. Minte Kamphuis en Boom-redacteur Sjoerd de Jong. Voor de vormgeving zorgde opnieuw René van der Vooren. Prof. dr. Petra Groen fungeerde als projectleider en eindredacteur, in de laatste fase als projectleider bijgestaan door dr. Christiaan van der Spek. Ten slotte past een woord van dank voor de oud-directeur van het NIMH, drs. Piet Kamphuis en zijn opvolger, prof. dr. Ben Schoenmaker, die dit project door dik en dun zijn blijven steunen.

De kernredactie

Een groep 'kolonialen' — vrijwilligers voor het Nederlands-Indische leger — in Rotterdam op weg naar hun inscheping. Naast rekruten lopen ook enkele veteranen mee, zoals uit hun onderscheidingen is op te maken. Een gewapende geleide van mariniers moet voorkomen dat deze mannen, die voor twee, vier of zes jaar hebben getekend, zich op het laatste moment bedenken. Olieverf op doek, Isaac Israëls, Het transport der kolonialen, 1883–1884.

Inleiding

Koloniale geschiedenis is militaire geschiedenis. De Europese expansie in Amerika, Azië en Afrika na 1492 was een politiek, economisch, sociaal en cultureel proces, maar zij was bovenal een gewelddadige aangelegenheid.¹ Dit geldt ook voor het overzeese imperium dat Nederland in vier eeuwen opbouwde en verloor. In de zeventiende eeuw hadden de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië en de West-Indische Compagnie in Zuid-Amerika en de Cariben een groot handelsimperium veroverd. Dat hield stand tot een golf van revolutionair en napoleontisch geweld de machtsverhoudingen in Europa en zijn koloniën rond 1800 op hun kop zette.² Toen in 1814 de kruitdamp optrok, kreeg het nieuwe Nederlandse koninkrijk door Brits toedoen een groot deel van de vroegere ‘overzeese bezittingen’ terug. In de eeuw die volgde, breidde Nederland vanuit de handelssteunpunten in de Indonesische archipel zijn gezag met veel militair geweld uit. Het heerste uiteindelijk over een imposant eilandenrijk dat zich uitstreckte van Sumatra in het westen tot Nieuw-Guinea in het oosten. Tegelijkertijd consolideerde het, zonder veel militaire inspanningen, zijn macht in de Zuid- en Midden-Amerikaanse koloniën Suriname en de Antilliaanse eilanden. Alleen het steunpunt Elmina aan de westkust van Afrika deed Nederland in 1872 van de hand, om de handen vrij te krijgen in Nederlands-Indië.

Het imperium in Azië ging halverwege de twintigste eeuw in twee oorlogen ten onder. Eerst veroverde Japan in 1942 de archipel. Na Japans capitulatie in 1945 vocht Nederland tevergeefs een vier jaar durende oorlog uit tegen de Indonesische nationalisten en moest het in 1962 onder Indonesische militaire en internationale politieke pressie ook Nieuw-Guinea opgeven. Van het ooit zo grote imperium resteerden slechts Suriname en de Nederlandse Antillen. Na de gewelddadige revolutie in Willemstad op Curaçao in 1969 wilde Nederland ook af van deze brokstukken van zijn koloniaal verleden omwille van zijn internationale imago. In 1975 kreeg Suriname zijn onafhankelijkheid. De Boven- en Benedenwindse Eilanden bleven op eigen aandringen deel uitmaken van het Nederlandse koninkrijk, ook na de her-

structurering daarvan in 2010, het eindpunt van deze studie.

Dit boek handelt over de Nederlandse militaire geschiedenis in zijn (vroegere) koloniën in de afgelopen twee eeuwen. Het is geen onderwerp dat in de Nederlandse historiografie veel aandacht heeft gekregen. De geschiedschrijving concentreerde zich vooral op de economische, politieke en sociaal-culturele aspecten van het koloniale project.³ Het krijgsgeweld waarmee deze koloniën werden veroverd en de macht werd geconsolideerd, bleef, evenals de militaire strijd waarmee ze verloren gingen, tot voor kort onderbelicht.

Over de militaire geschiedenis van Suriname en de Antillen vanaf 1816 zijn de publicaties op de vingers van twee handen te tellen.⁴ De militaire geschiedschrijving over de bouw van het imperium in Azië na 1816 heeft vooral rond 1900 de pennen van militaire auteurs in beweging gebracht.⁵ Moderne geschiedschrijving over de militaire aspecten van de koloniale eeuw van Nederland⁶ verscheen de laatste decennia slechts druppelsgewijs.⁷ Daarnaast leverden vanaf de jaren 1970 vooral de Tweede Wereldoorlog in Azië en in mindere mate de oorlog met de Republiek Indonesië een kleine stroom aan militair-historische studies op.⁸ Pas de laatste jaren is de aandacht voor de dekolonisatieoorlog en met name het extreme Nederlandse geweld daarbinnen snel toegenomen.⁹ Bij het afronden van dit manuscript, bijvoorbeeld, verschenen de studie van David Van Reybrouck over de onafhankelijkheidsstrijd en Martin Bossenbroeks werk over de eind- en beginstrijd om Nederlands-Indië.¹⁰ Dit langetermijnperspectief zien we ook terug in het enkele jaren eerder verschenen *Koloniale oorlogen in Indonesië* van Piet Hagen, waarin hij vijf eeuwen koloniale oorlogen in en om de Indonesische archipel inventariseert en beschrijft.¹¹

Opvallend in de historiografie van ruwweg de laatste tien jaar is dat de auteurs zich verantwoorden voor hun visie op Nederlands koloniale verleden – of het kolonialisme in den brede.¹² Dit bracht Bossenbroek tot de stelling dat er sprake is van een

tegenstelling tussen een ‘old school’ waarin wetenschappelijke fascinatie de historicus voortdrijft, en een ‘new school’ waarin morele verontwaardiging over het verleden de geschiedschrijver bezielt.¹³ Morele betrokkenheid en wetenschappelijke fascinatie sluiten elkaar in de geschiedschrijving echter niet uit. Ons uitgangspunt is dat het westerse kolonialisme, ook het Nederlandse, was gestoeld op economische uitbuiting, racisme, geïnstitutionaliseerde rechtsongelijkheid en geweld dat miljoenen Afrikanen, Amerikanen en Aziaten het leven kostte. Dit gewelddadige kolonialisme drukte een stempel op de mondiale geschiedenis en de gevolgen ervan werken tot op de dag van vandaag door. Deze inzichten kunnen echter ook gelezen worden als een moreel oordeel over of een ethisch perspectief op het koloniale verleden. Inzicht of oordeel, voor ons vormen zij goede redenen om ons te verdiepen in het militaire geweld dat Nederland in zijn koloniën gebruikte. Maar de bekende historische fascinatie voor hoe een kleine Europese mogendheid zo’n kolossaal koloniaal rijk kon veroveren houdt ons evengoed bezig. Wij zijn ons er bovendien terdege van bewust dat onze hedendaagse blik op Nederlands koloniale verleden op gespannen voet kan staan met wat we zien als onze kerntaak: het volgens de regels van de historische wetenschap ontleden, begrijpen en verklaren van het optreden van leger en vloot in de Nederlandse koloniën binnen zijn

historische context. Die spanning is evenwel eigen aan het historisch métier. Juist door ons bewust te zijn van onze tijdgebonden visie op het koloniale verleden denken we dat beter te kunnen doorgronden.

Wij willen in dit boek het militaire geweld dat Nederland in zijn koloniën inzette nader analyseren, verklaren en verbinden met een aantal vragen en thesen die in de moderne Nederlandse historiografie — en in de veel rijkere internationale militair-historische historiografie over de Europese koloniale expansie en aftocht aan de orde zijn gesteld. Twee thema’s springen eruit: in de eerste plaats de relatie tussen koloniaal militair geweld en de verovering en teloorgang van koloniale rijken en in de tweede plaats het eigenaardige karakter van koloniale oorlogen en koloniale oorlogvoering. Dit laatste behoeft enige uitleg.

Een van de eersten die over koloniale oorlogen theoretiseerden, was de Britse officier Charles E. Callwell, wiens in 1896 verschenen *Small Wars* uitgroeide tot een invloedrijke *minor classic*. Koloniale oorlogen waren zijns inziens een eigenaardige categorie die zich vooral onderscheidde door de andere (lees: minder goede) legerorganisatie, bewapening en vechtwijze van de niet-Europese tegenstanders.¹⁴ Voorlopig de laatste in de rij is de Duitse historicus Dierk Walter met zijn studie *Organisierte Gewalt in der europäischen Expansion. Gestalt und Logik des*

De verovering van het kamp van de Algerijnse verzetsleider Abd al Quadir (Abdelkader, 1808–1883) — op het moment zelf niet aanwezig — door Franse cavalerie, 16 mei 1843. Tot 1840 was het Franse leger niet in staat het Algerijnse verzet te breken. De hervormingen van maarschalk en gouverneur-generaal Thomas R. Bugeaud (1784–1849) zorgden voor een ommakeer in de Algerijnse oorlog, maar vervreemdden het Franse koloniale leger en zijn officierskorps van het moederland. Bugeaud geldt als een van de eerste theoretici over koloniale oorlogvoering. *Olieverf op doek, Emile-Jean-Horace Vernet, 1844.*

Imperialkriegen uit 2014. Met de term ‘imperiale oorlogen’ duidt hij ‘het georganiseerde geweld binnen het Europese expansieproces’ in de laatste vijf eeuwen aan.¹⁵ De klassieke negentiende-eeuwse oorlogen ter verovering van het formele gezag in de koloniën (koloniale oorlogen in engere zin) en de twintigste-eeuwse ‘dekolonisatieoorlogen’ vormen daarvan een onderdeel.¹⁶ Walter classificeert imperiale oorlogen als een categorie oorlogen sui generis met ‘ideaaltypisch’ de volgende onderscheidende kenmerken.

Het eerste kenmerk is het — vanuit het perspectief van de imperiale macht — beperkte gebruik van middelen. Deze werden ingezet in verafgelegen en ontoegankelijk terrein, wat ongekende militaire problemen met zich meebracht. Een volgend kenmerk is de asymmetrie van de strijdende partijen: numeriek, technologisch, organisatorisch en wat betreft strijdwijze. Relatief kleine koloniale legers en marines waren op Europese wijze georganiseerd en bewapend. Zij vochten bij voorkeur op ‘geregelde’

wijze, dat wil zeggen volgens de regels van de Europese krijgskunst. Autochtone tegenstanders waren getalsmatig meestal veel sterker, maar misten het organisatorische vermogen om op grote schaal personele en materiële reserves te mobiliseren. Zij waren technologisch vaak de mindere en bevochten de kolonisator dikwijls op ‘ongeregelde’ wijze, bij voorkeur door een guerrilla. Een ander, hiermee samenhangend kenmerk is dat imperiale oorlogen ten diepste een botsing tussen andersoortige geweldsculturen zijn. Omdat de opbouw van een imperium onbestaanbaar was zonder autochtone bondgenoten, typeert Walter deze oorlogen tevens als bij uitstek politieke conflicten. En hij acht het kenmerkend dat het in Europa zo duidelijke verschil tussen oorlog en vrede in koloniale rijken veel diffuser bleef. Dit alles tezamen verklaart grotendeels het extreme geweld dat Walter eveneens typerend acht voor deze oorlogen.¹⁷ Nieuw is dit allemaal niet, noch onomstreden.¹⁸ Desalniettemin zullen we Walters studie hier als spiegel gebruiken, omdat

zij onze blik scherpt op het karakter van Nederlands koloniale oorlogen en oorlogvoering in de negentiende en twintigste eeuw. Voor alle duidelijkheid: het begrip koloniale oorlog leggen we hier ruim uit en omvat de klassieke veroveringsoorlogen, de gewelddadige consolidatie en de latere dekolonisatie-, respectievelijk onafhankelijkheidsoorlog(en).

In aansluiting op deze thematiek zijn de leidende vragen van deze studie: hoe trad de krijgsmacht vanaf 1816 op bij de verovering, de consolidatie, de verdediging en de teloorgang van het Nederlandse overzeese rijk en wat bepaalde haar optreden en de militaire resultaten. Deze vragen zullen we in navolging van de nestor van de moderne militaire geschiedenis, Michael Howard, in de breedte, diepte en maatschappelijke context onderzoeken.¹⁹

De breedte zoeken we door nadrukkelijk de samenhang tussen militair optreden en koloniale staatsvorming centraal te stellen. Dit sluit aan bij de stelling die Henk Schulte Nordholt in 2000 in zijn oratie poneerde dat de koloniale staat Nederlands-Indië was gebaseerd op geweld.²⁰ Marieke Bloembergen heeft die handschoen opgepakt wat betreft het aandeel van de koloniale politiek in de gewelddadige consolidatie van de koloniale staat in de jaren 1890-1942.²¹ De samenhang tussen koloniale staatsvorming en militair geweld in de negentiende en twintigste eeuw is echter nog een grotendeels braakliggend militair-historisch werkveld, ook waar het Suriname en de Antillen betreft. Of was alleen de koloniale staat Nederlands-Indië gebouwd op geweld?

De diepte in onze studie zoeken we door onze analyse van de Nederlandse koloniale oorlogvoering te koppelen aan een aantal factoren die daarvoor in het algemeen bepalend zijn. Naast de politieke doelstelling zijn dat de militaire technologie (inclusief bewapening en uitrusting), het personeel, de organisatie en de cultuur van leger en vloot in de koloniën. Daarbij zijn twee vragen van belang. De eerste is die naar het relatieve gewicht van deze factoren. De tweede vraag is die naar de aanpassing van de koloniale militaire organisatie in den brede. Aanpassing van het optreden aan de ongeregelde strijdwijze van de autochtone tegenstanders, het wisselende terrein en klimatologische omstandigheden is een eerste vereiste voor 'succesvolle' koloniale oorlogvoering, benadrukt onder anderen militair-historicus Douglas Porch. En dat vergde weer aanpassing wat betreft personeel, organisatiestructuur en militaire cultuur.²²

In concreto betekent dit dat we zullen nagaan wat het effect was van de technologische veranderingen bij de marine en de veranderende bewapening en

uitrusting van het koloniale leger. Dat maakt het mogelijk de oude, maar nog steeds wijd verbreide stelling van Daniel R. Headrick te toetsen dat de westerse verovering van Azië en Afrika pas mogelijk was toen het westen in de negentiende eeuw een beslissende technologische voorsprong kreeg.²³ We kunnen dit technologische argument afwegen tegen de stellingen dat respectievelijk de rekrutering van Europese dan wel van autochtone militairen — hetzij als 'geregelde' koloniale militairen hetzij als 'ongeregelde hulptroepen' — bepalend is voor het westerse succes of falen in dat tijdvak.²⁴ Daarnaast gaan we in op de vraag of de rekrutering van autochtone militairen louter diende ter compensatie van de numerieke ongelijkheid of dat deze militairen vooral nodig waren vanwege hun kennis van de inheemse talen en culturen en het andersoortige terrein. En werden met het oog daarop ook andere organisatorische aanpassingen bij leger en vloot doorgevoerd?²⁵

Militaire cultuur — een moeilijk af te bakenen begrip — wordt hier opgevat als het geheel van karakteristieke opvattingen binnen de krijgsmacht over het eigen militaire handelen en van waarden, normen, tradities en esprit de corps dat het optreden en de militaire organisatie doordeseemt.²⁶ Dat de militaire cultuur het optreden beïnvloedt, behoeft verder geen betoog. Voor de verovering en verdediging van koloniën tegenover ongeregelde, autochtone tegenstanders was het echter van cruciaal belang dat de krijgsmacht in de kolonie haar Europese strategische, operationele en tactische denkbeelden en tradities aanpaste. Gebeurde dat? En volgde de theorie de praktijk of omgekeerd? Onderdeel van de militaire cultuur was de militaire ethiek. Hoe 'normaal' was extreem geweld in de militaire theorie en praktijk in de Nederlandse koloniën? Bestond er een samenhang met het vijandbeeld? Was er in de koloniale krijgsmacht een besef van de militaire cultuur van de 'ander' en zo ja, hoe werd deze gewaardeerd? Op de werkvloer ten slotte moest binnen deze multiculturele organisaties een eenheid worden gesmeed, terwijl de samenleving gekenmerkt werd door diepe politieke, sociale, religieuze en etnische kloven tussen overheersers en overheersten.

Het optreden en functioneren van de koloniale krijgsmacht wordt, zo blijkt uit het bovenstaande, onderzocht binnen zijn politieke en maatschappelijke context, overeenkomstig Michael Howards adagium. Die context is primair de koloniale samenleving waarvoor deze krijgsmacht steun en toeverlaat was. Dit wil uiteraard niet zeggen dat de militaire tegenstanders buiten beeld blijven, even-

min als de Indonesische, Surinaamse en Antilliaanse samenleving, maar de focus ligt vooral op de koloniale politiek en maatschappij. Deze beperking betekent dat thema's uit de *new imperial history*, die sinds 2010 opgang maakt in academisch Nederland, alleen op de daarvoor relevante momenten aan de orde komen. Die thema's, zoals de integratie van Nederlandse en overzeese geschiedenis, netwerkrelaties tussen de kolonies en patria en (post)koloniale identiteitsvorming, spelen bijvoorbeeld een rol tijdens de dekolonisatieoorlog.²⁷

Ook aan het nieuwe ideaal van de transkoloniale geschiedschrijving — veel meer aandacht voor de niet-Nederlandse stem in de gedeelde geschiedenis van gekoloniseerd en kolonisatoren — wordt door onze focus op de koloniale politiek en maatschappij in deze studie maar mondjesmaat voldaan.²⁸ Dit heeft daarnaast met het bronnenmateriaal te maken.²⁹ Wij hebben ons, gezien de omvang en tijdsduur van dit project, hoofdzakelijk moeten verlaten op gepubliceerde bronnen en literatuur, inclusief (vertaalde) Indonesische, Surinaamse en Antilliaanse stemmen.³⁰ Deze gepubliceerde bronnen zijn zo nodig aangevuld met Nederlands koloniaal archiefmateriaal. Hoewel dit laatste gekleurd is en bronnenkritiek en 'tegendraads lezen' een absolute vereiste zijn,³¹ leveren deze archieven wel degelijk relevante informatie op, al kunnen ze het fundamentele gebrek aan niet-westers bronnen nooit goedmaken.³²

Eenvoudiger is het in deze studie aan te sluiten bij 'postkoloniale' terminologie en hedendaagse geografische aanduidingen. Hiervan is wel afgeweken als het gaat om ingeburgerde historische begrippen en namen zoals bijvoorbeeld Batavia, Atjehoerlog, Molukken en Nederlands-Indië ter aanduiding van de Nederlandse koloniale staat die tot 1942 de Indonesische archipel overheerste. Voor de autochtone bewoners van die archipel zullen we de deels anachronistische term Indonesiërs gebruiken. Het koloniale leger, dat in de loop van de tijd met diverse namen werd getooid, duiden we voor de gehele periode aan met Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).³³ Naar analogie hiervan spreken we eveneens over de Koninklijke Marine, hoewel deze naam pas na 1905 officieel werd gebezigd.

Dit boek kent dus inhoudelijke beperkingen vanwege het gekozen perspectief en het bronnenmateriaal. Daar staat tegenover dat het onderwerp ons in staat stelt lange lijnen te trekken in de koloniaal-politieke instrumentalisering van de krijgsmacht, in het koloniale militaire denken en doen, alsmede in de militaire organisatievormen. Bovendien kunnen we deze ontwikke-

Wervingsposter van de Koninklijke Marine gericht op Indonesiërs: 'Ik zit bij de marine. Doe met mij mee!' Op de achtergrond de lichte kruiser Hr. Ms. *De Ruyter*. Affiche, Marine Voorlichtingsdienst, 1940–1941.

lingen in de verschillende Nederlandse koloniën vergelijken.

Bij de indeling van deze studie is er, vanwege het verschil in type koloniën, de uiteenlopende politiek-strategische posities en militaire ontwikkelingen, voor gekozen om de militaire geschiedenis van Nederlands-Indië enerzijds en Suriname en de Nederlandse Caribische eilanden anderzijds gescheiden te bespreken. Het militaire optreden in

Nederlands-Indië wordt in twee delen behandeld. Eerst wordt in vijf hoofdstukken de verovering van de archipel op de Indonesische tegenstanders vanaf 1816 onderzocht in samenhang met de opbouw en consolidatie van de koloniale staat Nederlands-Indië. Het eerste deel besluit met een hoofdstuk over de organisatie, personeel en bewapening en een hoofdstuk over een aantal aspecten van de militaire cultuur bij leger en vloot.

In het tweede deel staat de ondergang van Nederlands-Indië centraal. Eerst komt de verdediging van de kolonie tegen Japan aan bod en vervolgens de poging tot herovering op de Republiek Indonesië na de Tweede Wereldoorlog, met als epiloog de strijd om Nieuw-Guinea tot 1962. Deze oorlogen worden separaat behandeld, waarbij uiteraard bovengenoemde factoren bijzondere aandacht krijgen.

Na een kort intermezzo waarin Nederlands militaire presentie aan de Goudkust tot 1872 wordt besproken, gaat het derde deel over het militaire optreden in Suriname en de Nederlandse Antillen.

Dat doen we in drie stappen: de interne consolidatie en externe verdediging van het koloniale gezag in de negentiende en eerste decennia van de twintigste eeuw, de Tweede Wereldoorlog en vervolgens de periode van dekolonisatie en postkoloniale taken. Per tijdvak komen de bepalende materiële en immateriële factoren aan bod en worden waar relevant vergeleken met de ontwikkelingen in de Indonesische archipel.

Tot slot komen we in de slotbeschouwing terug op onze leidende vragen en bespreken, vergelijken en duiden we de kenmerken van het optreden van Nederland overzee in Zuidoost-Azië, Suriname en de Caribische eilanden sinds 1816.

Door de overzeese focus van deze studie zullen alleen die ontwikkelingen in Nederland die voor deze geschiedenis relevant zijn, summier worden behandeld. Toch wordt hier, aan het begin van deze studie, het zoeklicht eerst gericht op Nederland anno 1814, het vertrekpunt van de koloniale eeuw van Nederland.